

«Потомок Довбушів»

Гнат Хоткевич

Я таки давно чував про Гелету Йвана Фудорового. Про його дедю цілі байки ходять.

— Такі то були гуцули колись. А тепер що? — звичайно говорять, згадуючи Фудора покійного.

Найславнішим ділом Фудора була його боротьба з дідичем. Пан на Krzyworownie[55] прибув до села на патичку верхи, а дітям зумів лишити добрий маєток. Скільки на те людської кривди зложилося, — один Бог тільки знає. Ще й тепер не минули, а тоді в повнім світі тривали часи, що з гуцулом можна було все, що захочеш, робити. Наприклад, пущено було в нарід гадку, що "єк прийдут анджіміри[56] та мут питати си, де твій ґрунт, аби-с не казав на себе багато, бо за 15 літ такого податку напрече си, шо в тебе й волосся на голові не ві стане того все поплатити".

І skutувало! Та ще як! Власної, своєї власної землі зрікався гуцул зі страху перед будучим податком. Уживав з діда-прадіда ґрунту, уже міркував, як синам розділить, — а приходять інженери, питають, чия земля.

— А божа, прошу панцкої ласки... божа, ади...

— А чиї ж то корови на ній пасуться? Божі?

— Та мої. То, ади, хлопчіша... Іва!.. А ци чуєш! Біжи завертай корови! Та борзо!

— То, кажеш, не твій ґрунт?

— Та ніби... Вважаєте...

А тут обзивається присутній пан:

— То мій, прошу пана інженера. Прошу записати на моє ім'я.

І записувалося.

Або зарінки різні, хашчі, каменисті царинки. Гуцул каже: "А пошо мені отого шкрепітя?" А пан: "Прошу записати на мене", але, очевидно, яко неужиток, тобто без оподаткування. І записувалося. А відтак вилазило шило з мішка: треба гуцулові до ліса — не вільно, бо через панський ґрунт везтися. Заплати. Треба до ріки — заплати. Треба шутру на дорогу — платять панові за те, що з ріки наберуть дрібного каміння.

І таких способів без кінця. А як їх не ставало чи була лінь винаходити, робилося в найпростіший спосіб: попросту приходив пан з інженерами та жандармами на гуцульський ґрунт, казав собі відмірювати "свій кавалок", починав його уживати — та й по всій параді. Йди шукай собі з паном правди.

У такий же спосіб хотів був пан зробити й з Фудором. Так само прийшов із жандармами, з цілою асистенцією, але мало бракувало, щоб навіки не лишився на тім ґрунті, бо Фудорина вихопив кіл із вориння, і, якби не гурма жандармів, — пішов би пан із сього світа у маху.

За сюю річ посадили Фудора на два роки до кози, а пан скористав з неприсутності й забрав мало не весь ґрунт Фудорів. Та не багато це йому помогло. Бо скоро лиш випустили Фудора і прийшов він ід'хаті, то сказав ще чи не сказав жінці добридень, а борше кріс на плечі — та й до панського двора. Прибіг, розбив вікно, наставив стрільбу, кричить:

— Ага...твою псом маму! Гадав-єс, шо йк я відсидів два роки, то вже? А маю зогнити у креминари[57], а ти вже панувати не будеш!

Скочив пан з-за бюрка.

— Бійся Бога, Фудоре, не стріляй! Що хочеш зроблю! Невже нам не можна у згоді жити?

І жили відтоді в згоді, бо Фудор відібрав у пана не лиш свій ґрунт, а ще й половину якусь — каже, що то його. А відтак ще й насміхається з пана:

— А видиш, пане! Коби нас було таких з десеть у селі, йк я, то би не панував ти в Криворівні.

Отакий-то був старий Гелета. І син потроху вдався в нього. Потроху, не цілком. Умови життя міняються, все менше й менше зостається простору для вибухів Фудорової форми натур. Інші часи.

Живе Іван глибоко в Бережниці, на село зіходить рідко — і це теж кладе печать на чоловіка. Високий, сухорлявий, костисте лице, а таке типове, характерне. Я як побачив його вперше, так зрадів невимовно. Бо саме в той час возився з гуцульським театром: пописав п'єси з гуцульського життя й виставляв їх силами самих селян. І була в тих п'єсах одна — "Довбуш". А Довбуш — це герой Гуцульщини, поетично оспівана особа, отже й підходити до неї треба було з пієтизмом. І ніяк я не знаходив актора на роллю Довбуша, щоб відповідав і всім моїм, і всім народним вимогам. Герой же, а хіба легко заграги героя?

І от коли я побачив уперше Івана, — сказав собі в серці в своїм: "Ось він, Довбуш! Ось той, що марився мені ночами, що по ньому тоскувала моя режисерсько-авторська душа!.."

Високий, мов із заліза викуваний. Говорить, як сокирою рубає. Тисяча рухів, котрих жаден артист не вигадас. На сцені буде поводитися, як у себе на Бережниці.

Я переказав Іванові через людей, що от так і так, отаке й таке діло — чи не хотів би він на Довбуша. Але не міг догадатися, чи піде, чи не піде. Має чоловік господарство, службу яку-не-яку (побережник він) — чи схоче кидати ради невідомих акторських заробітків?

І вже так, роздумавшись, майже зрезигнував, дав собі спокій з Гелетою, шукав іншого, як нараз одної днини, десь так перед вечором, — з'являється Гелета.

Я зрадів невимовно. Очевидно, клюнуло, але наскільки — не знаю. Чи з гачком зовсім, чи тільки так, бо гуцул характерний. Дивлюсь — удає, що ніби не до мене прийшов, а до господаря. Се вже добрий знак. Кричить надворі могутнім голосом:

— А де ж Петро?

Явдоха, дівчина-служниця, пищить щось у відповідь. І знов чути могутній голос:

— Маєш! А розумнішого нікого нема в хаті?

Виходжу на подвір'я.

— Слава Йсу!

— Навіки Богу слава. Що скажете, ґаздо?

— Та нічо. Прийшов-сми до Петра, а Петра десь ухопило.

— Відей, в крамниці.

— Нема. Я був там.

— Но то, може, на тім боці, за ріков. Маржина шос у него хорує, відев, ід маржині пішов.

— Нема шо. Треба зачекати.

— То чекайте здорові, а я йду от зі своєв дітвов на прохід троха... (Бо ми теж не в тім'я биті...)

— Ну то й я з вами.

Гуцул на прохід! Як вам це подобається? Але хай буде.

Пішли ми. Я рішаю зірвати інкогніто й питаюся:

— А ци тому правда, що ви Довбушів потомок?

Лице Гелети розпливається в широку усмішку.

— А ви мене пізнаєте?

— А чіму ні?

— Ає, ає, рихтик[58], з Довбуша я йду. І на лице я подібний до него. Сами можете си переконати, бо у Косові є витиграфія[59] з Довбуша, у ратушу висит.

Косів є найстарше місто в поняттю гуцула, а Довбуш — герой Гуцульщини. Отже, цілком ясно, що портрет Довбуша мусить бути у Косові. Та обставина, що під часи Довбуша ще не було "витиграфії" не тільки на

Гуцульщині, а й взагалі,— нічого гуцула не обходить, для нього ясно одно: столиця без "вितिграфії" з Довбуша бути не може.

Ми йдемо. Згори видно оседки Потеків і Готичів. У Івана вже готове оповідання про ці дві сім і у зв'язку з Довбушем. Оповідає, як чимось прогнівили Потек і Готич Довбуша.

— А сиділи вни тогди не тут, а Готич Микулай був у Багнах, де Чорний Потік д'горі. І Гелетюк Микита з Єворова сидів там, що си зве Гелетина Багонка. Бережниця їх перекеда. І Потек Лука. А Добуш у Кидроватім зимував. Надходить Великдень. "Йдім, хлопці,— кає Добуш, — аби таку красну днину по крескенцькому опровадити. Йдім на Шийку". Пішли. Приходе. Зайшов Добуш позатиллю[60]. А Потек із Готичем так си сварут, так си псякуют! А Добуш кає: "Чюєте, хлопці? На таку красну днину і так си бештают погано сусіди. Не маємо шо із ними с'єчене їсти". І зняв бордюг, і розшпінкав.

Іван говорив урочисто, твердо відрубуючи слова. А ці слова то він вимовив неначе цитату з біблії: "І став Господь, простяг руку і поблагословив..."

— І витег із бордюга тогидного року с'єчене й дав хлопцім. І хлопці їли. А витак каже: "Приведіт мені Потека Луку й Готича Микулая". Пішли хлопці. Приходе. Повістуют: "Лука Потек укік, а Готич пішов до церкви, поніс с'єчене". — "То ти, Йване (це до Йвана Садагурського, брата свого), йди йми Потека, а ми, хлопці, йдім на горбик, де має Готич виходити". Пішли. Сидє. Коли йде Готич із сином. Добуш го перестрів: "Ано веди д'хаті". Готич повів. "Шо є синове в хаті?" — "Полибе[61] з капустов..." — "Вімечі гет. Теле вібери, образи божі, стів. Решта так най си лишить". Віметав тото Готич. Добуш замок хату, підпер двері на шторц, а хлопці вже скресали вогню — палити. Лиш Добуш повів руков — не тра. Узєв Готича із собов, ввійшли у двір до Харинихи. І Потека Йван Садагурський відпровадив межі них — зловив на Зарічу. Сидів Добуш у Харинихи у дворі, замало харчував, дуже був маркотені. А Потек вімахав си та й утікав ізнова. Узєв си на верх, шо Дугоня си називат. А був у Добуша хлопець їден, Іван Павло Джемєга, легінь Добушів. Та єк си поніс за тим Потеком та й подогонив у Дубниках, там, де дорога Добушева.

— Єка Добушева дорога? — питаю.

— А шо Добуш робив. Казав — буде вам цеса дорога у пригоді. Та таки на його й вийшло. Тепер знесло гет цілком тоту возову дорогу, шо йшла Бережницев, та й де люде ходе? Добушевов дорогов. О, тот знав!

Та йк подогонив Луку Джемєга, а Лука шос боронив си, ци єк, а Павло си взлостив та й скев Луку. Сам вернув, але нічо Добушеві не говорив — казав, шо не міг подогонити. А Добуш сидит, дуже змаркотував. І дослухав си блеїня за ріков. Питаєт ци Харинихи: "Шо то блеїт за ріков?" А Хариниха: "Вісімнадцестеро дітей, шо-єс посиротив нині". Закликав Добуш Джемєгу: "Непевне-єс мені, Павле, повів. Але з тобою буде рахунок потім, а тепер піди у ту кечерку, що верх Грицька, озми дванаціт пригірш червоних та й віднеси тій одові на тоті діти". А сам причек Добуш на свій сірак на лікоть, а витак шос узєв із сардака. "Шо то за гоздуля?" — питат си. А Хариниха: "То є воша". — "Єк то може бути? У мене того не може бути, бо я маю масть таку. А єк си і знайшло, то ретенно шос зі мнов буде. Не нині, то завтра".

Приходе дванаціт синів Готичевих. Єли просити: "Олексо! Спустіт нам тата". — "Добре, спушю. Лиш вінесіт мені 12 кресаний сороківців". А йому тих сороківців так треба. От аби напоказ показати. Принесли сини дванаціт кресаний сороківців, пустив Готичя Добуш. "Але однаково, — каже, — з сеї Шийки маєш си забрати". Та й по цес день Готичі не сидє у Шийці.

Оповів — мов апостола в церкві прочитав. З любов'ю говорять гуцули про свого Добуша, але такого оповідання я ще не чув. Сюжету ніби й нема, а слухав би й день і ніч. Взагалі оповідає про події XVIII віку, наче б вони відбулись учора. Всіх легінів Добушевих називає по імені, вказує село, звідки вони були родом.

— Ігнат Мечєвний, а ци Мечєвник, із Москалівки родом. Іван та Максим, брати, 15 рік з Добушем ходжували. Тот Максим по дві дулниці межи пальці міг і мити, помер у Стозі. Дзовздзур Юрій, шо пішов до Венгершіни...

Оповідає яку дрібничку про Довбуша, але вкладає туди стільки любові, що та дрібничка стає поезією. От оповідає, наприклад, як ішов Довбуш із легінями з Марківки у Химчинський ліс. А діло було на спаса.

— Див'ють ци: ксьондз іхає. Сперли го. "А де-сте іхаєте, єгомостику?.." А ксьондз си злєк... "На відпуст, проше пана юнація... Може би-сте, й ви були ласкаві зи мнов..." То він так зо страхий. Добуш си всмієв: "Та бих пішов, лиш шо я не підголений. Єк би-сте підголили, то-м бих пішов".

Це тут особлива гра слів. Це Довбуш міг "підголити" ксьондза, забравши у нього все.

— А ксьондз, ци таки з опуду, а ци дурненький єкий був: "Та я бих, — кає, — підголив, лиш брича не маю, вдома си лишив". Хлопці сміют ци... А Олекса: "А я пішлю кого д'ваші імості, най даст брича. Васильку! Ано скоч! Маєте ото травник[62]— по тому травникови й даст".

І далі йде гумористична картина, як серед лісу ксьондз голить отамана опришків. А за те Довбуш дав попові "п'єтнаціт червоних по п'єдесекь банок у кождім".

І такий Довбуш усюди. Щедрий і добрий для одних і лихий месник для других.

— Був собі дес у Біліню, за Сиготом, пан — на-світі сильний, на-світі багатий. А мав на палаці у себе черівницю, шо всіх заморьхувала і всігди тому панові всьо сказала, шо му треба було. Тримав тот пан у себе дванаціт рабівників — розбій му зношували. Та кілько то йшло чєсу, не знаю, лиш шос му си не сподобало, тому панові, шо вже він не спожедав того рахунку, та велів пробити дванаціт скриний, та тих рабівників поховати у тоті скрині. А був став великий у того пана, і дваціт потоків з того ставу йшло. І зробив пан бай великий, а рабівників єк замок у тоті скрині, то пускав потоками та й гостий кликав си дивити на тото. А того й не зуміг спостеречи, шо там одна скриня порожна. Бо один рабівник єкос вімкнув си звідти, перебрав си у мундур та й ходит на баї помежи гістьми. А черівниця тота: "Чужий ходит помежи твоїми гістьми". Пан каже: "Не може того бути. Але прото будемо шукати". Та лиш казав ворота замкнути, а то легінь покємив, забрав си полєгоньки, пішов Добушя шукати. Дес му вповіли, шо Добуш у Криворівні, у Змагарні. Приходить туда легінь — так і так, каже Добушеві, такий і такий у нас є пан. "Добре, — каже Добуш, — я туда піду". — "Ей, не дістанете си, пане ваташку". — "А я

безпечю, шо си дістану!" Узев на перший раз, на першім пунті дваціт і штири легіні, пішов.

А черівница тота почірувала шос там своє й каже панові: "Йде до тебе, пане, Добуш із ровтов. Але не бій си — він поверне назад". Так си й стало. Бо дес уже так під границев того пана шос си замовили легіні та й ударив один другого. А Добуш цесе покмітив та й каже: "На цім неможливо бути, аби у мене в ровті один одного бив. На місце! Звідки поступав, звідти знов іти мушу". Пішли назад, до Криворівні. Зібрав у другім пунті Добуш 44 легіні, пішов знов. А черівница знов поворожила і каже панові: "Іде ід тобі Добуш. І вже наступили на твій лан. Ідуть крізь жита".

А вно так і було. Так ік ступили на панцкій лан, а хлопці поголодніли. Один узев колос, ізсукав, здув і зжував зерно. А Добуш тото прикмітив. "Хлопці! А шо жвачіте?" — "Та то я смотрю[63], пане ватажку, ци достигле жито". — "Е, знаю я тепер диське[64], шо будемо зле гостити. Вертаймо назад. Бо я йду по панове жите, але однаково його хліба не маю кивати".

Пішли назад. Збив Добуш тепер собі банду 64 мужа: і з Єсенова зібрав, і з Криворівні зібрав, і з Жєбйого. І уробив своїми руками палєнички з глини і кождому легіневі поклав на голову. І дут. Переминув границу Панову. "Ой зле, пане! — ворожка кричить. — Іде Добуш попід землев!" А то, вважаєте, її так глина збаламутила. Шо тут дієти панові? Обложив восько дубелтово[65], велів закласти деревом брами. "Ой гвавту, — ворожка кричіт, — Добуш уже коло брам! Попід землев йдет!.. Пусто мені балакати!!!"

А Добуш наравду вже коло брам. "Ано, легінці, котрий розімкни браму!" Не може жаден. "Я би розмик, — каже Добуш, — лиш ми си не хоче. Най виджу вашу прахтику". Хлопці си здогадали, узєли дуба великого, поставили на колеса — бо то вішутровували дорогу, то вози були. Прикували та йк нагріли у ту браму — геть вісадили. "Іду я наперед", — каже Добуш. "Йой пане, пане! — кричіт черівниця. — Добушек у дворі!" А пан тот нич си не боїт: має надіжку на силу на свою й на пса. Бо у того пана був пес, шо ні жадна людина не могла д'нему приступити. Пан обідає, а тот пес спередь столу. А Добуш приходит. А пан нібито не знає, кричіт: "А хто то...псом його маму, прийшов?" А Добуш чінит: "Проглень свої очі, паночку! Се я, Добуш". Дивит си пан, шо Добуш ні

фузії не має, нічо, так, з голими руками, йдет. "А ци ти б'єш, ци ти стрілеєш?" — "У мене й столец за топорец", — кае Добуш та йк лапнув уперід того пса, у вітру псом хитнув, перервав си пес надвоє. А пан тогди на Добушя. Нахитав три рази — пізнав Добушеву силу!.. Тогди він на тшудерації.

Причек на коліно, а Добуш собі на коліно, бо того кежко було змудрувати. Та зложив тогди пана файно й іскев. А витак сіли на коней, пігнали. Женут, женут. Єла си вже ннина прохапувати. Дивит ци Добуш: "Де ми є? Ми є на місці". Пережегнав си Добуш, каже Джемезі: "То нас черівниця тота обплутує. Скочни назад, черівницю ізітни, а прежу, що вна мотат, розмотай назад". Та лиш тогди пішли з упокоєм.

І про останні хвилини діяльності опришків, уже без Довбуша, оповідав мені Гелета. Як опришки зійшлися у Перехреснім у одного ґазди, різали там цапів, баранів, юшки варили.

— А в того ґазди був слуга Льонта Зведюх. Та хтів си прислужити панам, та й побіг донести. А хлопці порозходили си по селах, екі кємували, шо ніхто про них не знав. Галамасы пішов, Слусарик Приць з-під Мізина. А тут комісія велика, списуют села, кіко маєш лумера, — перепис на люде йдет. А Льонта усіх пізнавав, та й їх брали. Приць зав'єзав вівцю навхрест та став аж у Салущині. Але оннаково й Льонта не погостив добре, знайшли го хлопці — бавив си із манджьохами аж у Чернівцьох. Та забрали го хлопці, та привели на верх, зібгали два буки та одну ногу до одного бука прив'єзали, а другу до другого та й пустили.

Отаку ще древлянську кару оповів мені Гелета. Що ж... однакові люди, лісові.

Але оповідання оповіданнями, а я таки навертаю до свого — чи згоден Іван узяти на себе ролю Довбуша в моїй п'єсі.

На превелику мою радість — згоден!

Проби у нас відбувалися в Красноїлі, йдемо ми туди. Іван неграмотний, але серед моїх акторів багато є таких, вони виучують ролі з голосу.

Іван на пробах, як колись говорили, "адін васторг". Репліки, які йому подаю, вимовляє так, що в мені аж дух радується. Та до кожної з них іще дасть щось своє, щиро гуцульське, забористе — ну просто я на сьомому небі.

І так ішло щось із тиждень чи півтора. Коли нараз Гелета заявляє мені, що він більше не хоче, що він іде домів.

Мов обухом мене вдарило.

— Та чіму, Іване? Шо вам за недогода?

Починаю йому розписувати, як то буде гарно, коли ми поїдемо по всіх містах, побачимо світу, як будуть нас приймати, скільки грошей він буде діставати.

— Єк вам мало, то можна бирше.

Ні, як затявся Іван — піду та й піду.

— Та скажіть хуч чіму? Най знаю.

Іван відповідає загадковою фразою:

— Поражав-сми си з людьми та й люде так говіркували, шо тепер лісів мало, паничів багато...

Та з тим і пішов. Нічим я не міг його вдержати. А я зостався ні в сих ні в тих, не розуміючи, який зв'язок межи моєю п'есою й тим, що на Гуцульщині лісів стало мало, а паничів (поліції) багато.

Та вже потім мені розказали.

Гелета думав, що я збираю розбійничу банду і мені не стає тільки провідника, Довбуша. І от він там, у себе на Бережниці, довго думав, коли почув мою пропозицію; нарешті рішив піти, й ото прийшов. Всі оті репетиції, репліки — все те вважав маскуванням дійсної цілі (не можна ж справді серед села збирати одкрито розбійничу шайку). Але коли порадився із старшими людьми, вони йому сказали, що часи тепер не ті, ліси повирубувані, ховатись ніде, що село повне жандармів, — взагалі діло небезпечне. А що я й мої хлопці то люди молоді, не розуміють, над якою пропастю танцюють, — ну й нехай собі.

Гелета те все зважив — і зрікся.

Це було на початку ХХ століття в 1911 році в селі Красноїля.

Примітки

55

Криворівнянський пан (пол.).

56

Землеміри.

57

У тюрмі.

58

Справді.

59

Фотографія.

60

Ззаду.

61

Діжка (від "полібечок").

62

Очевидно, требник (церковна книжечка).

63

Пробую.

64

Достеменно, точно.

65

Виставив подвійну варту.